

**La frontiera dintre vis și realitate.
Elemente de realism magic în opera Doinei Ruști**

**Drd. Georgeta Pompilia Costianu (Chifu)
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

***Abstract:** Magical realism or marvellous realism is a genre of narrative fiction and, more broadly speaking, art that, while encompassing a range of subtly different concepts, expresses a primarily realistic view of the real world while also adding or revealing magical elements. Doina Rusti's novels abound in such elements, taking the reader on a literary journey. This Romanian writer's literary art fits into this magical realm through the playful function of writing, the poetry of life facets and the cult of spontaneity which impress through the carousel of post-modern narrative techniques.*

***Keywords:** Magic Realism, Postmodern literature, Narrative Fiction, Allegory, Doina Ruști.*

Realismul magic este unul dintre conceptele care au avut parte, de-a lungul timpului, de numeroase interpretări ce s-au remarcat a fi, de cele mai multe ori, contradictorii. Cele mai multe afirmații se referă la noțiunea de realism magic ca la o literatură a granițelor, transgresându-le, conturând noi imagini, prezentând realitatea din mai multe puncte de vedere. În acest caz, realitatea este percepută ca jocul dintre real și magic, dintre conștiința individuală și cea colectivă, ca o îmbinare armonioasă a centrului cu marginalul, fiind o pendulare între a crede și a nu crede ceea ce se prezintă într-o operă literară. Creațiile realist magice prezintă elemente specifice vieții, dar într-o formă nouă, ca un rezultat al alternării dintre planul real și cel fantastic. Realismul magic este considerat de către Matei Călinescu „componenta majoră, poate cea mai importantă, a ficțiunii postmoderne”. [1]

Realismul magic este un curent artistic, care caracterizează literatura și celelalte arte, ce îmbină lumea reală, palpabilă, cu un element ireal, aparținând, uneori, lumii onirice. Termenul a fost utilizat, mai întâi, de către Franz Roh, istoric al artelor, în 1925, pentru a desemna mișcarea artistică din Europa și pentru a face diferența dintre expresionism și noul curent în pictură.

Dicționarul Oxford al Termenilor literari definește realismul magic ca fiind un „gen ficțional modern în care evenimentele fantastice și fabuloase sunt incluse într-o narațiune care menține tonul credibil al prezentării obiective a realității. Acest gen desemnează o tendință a romanului modern de a depăși

limitele realismului și de a mobiliza energiile fabulei, ale folclorului și ale mitului (...).”.

Din această definiție se pot reține cel puțin două aspecte esențiale, specifice acestui gen de scriitură și anume: caracterul sincretic remarcabil prin prezentarea în același plan a elementelor aparent contradictorii de tip realist și pe cele de tip fantastic și perspectiva autorului, aceea de a prezenta evenimentele sau personajele insolite, fantastice ca fiind o parte firească și credibilă a realității înconjurătoare, perspectivă care este menită să mențină impresia de veridicitate a relatării. Realismul magic se referă, deci, la acel gen de scriitură care oferă cititorului o țesătură epică în care neobișnuitul se ivește în contextul lumii reale.

Frederic Jameson consideră că realismul magic ar fi „alternativa posibilă la logica narativă a postmodernismului contemporan”, iar alți cercetători sunt de părere că acesta ar reprezenta „o realitate artistică nouă și pluristratificată” (Jean-Pierre Durix) sau chiar că ar fi vorba doar despre „o încercare de a acoperi prin vorbe meșteșugite o realitate literară superficială și chiar periculoasă”[2]. În eseuul său, Roh amintește despre un „stil realist magic” pe care îl descoperă, de exemplu, în pictura lui Otto Dix, Georg Schrimpf sau Alexander Kanoldt, și-l diferențiază de expresionism. În concepția sa, realismul magic este o categorie a artei care se referă la o modalitate de a înfățișa realitatea, precum și de a prezenta tainele acesteia:

„Recunoaștem lumea, deși acum, nu doar pentru că ne-am trezit dintr-un vis, ci pentru că o privim cu alți ochi. Ne este oferit un nou stil care face parte din această lume, care celebrează pământescul. Această nouă lume de obiecte este străină ideii curente de realism. Ea folosește numeroase tehnici care înzestreză toate lucrurile cu un înțeles mai adânc și dezvăluie mistere ce amenință întotdeauna liniștea sigură a lucrurilor simple și ingenioase. Această artă admiră magia de a exista, de a descoperi că lucrurile au deja propriile fețe; aceasta înseamnă că domeniul în care cele mai diverse idei pot prinde rădăcini a fost recucerit, deși în alte moduri.”[3]

Roh recunoaște, totuși, că nu a atribuit „nicio valoare specială” sintagmei de „realism magic”: „Din moment ce opera trebuia să aibă un nume care să însemne ceva, iar cuvântul «post-expresionism» indică numai origine și relație cronologică, am adăugat acest titlu mult timp după ce am scris eseuul. Mi s-a părut, cel puțin, mai potrivit decât «realism ideal».” Apoi, autorul studiului citat adaugă: „prin cuvântul «magic», ca opus cuvântului «mistic», vreau să indic faptul că misterul nu provine din lumea reprezentată, ci mai degrabă se ascunde

și palpită în spatele ei.” Aceasta este modalitatea prin care Roh explică ce anume înțelege el prin termenul de realism magic.

Deși termenul de realism magic este folosit pentru prima oară de criticul german Franz Roh, sensul care îi este atribuit astăzi își are originea trei decenii mai târziu într-un eseu semnat de criticul spaniol Angel Flores pentru a defini noul curent care se dezvoltă în America Latină. Și cu toate că Angel Flores îl recunoaște ca inițiator al acestei mișcări pe Jorges Luis Borges, în ultimii ani, tot mai mulți oameni de litere văd în Borges un precursor și în Alejo Carpentier și Miguel Angel Asturias adevărații promotori ai realismului magic.

Realismul magic este, așadar, greu de definit, fiecare critic având propriile concepții și argumente, dar, în esență, dezvăluie pendularea dintre realitate și jocul de-a realitatea, în funcție de unghiul din care este panoramată lumea. În general, realismul magic specific literaturii lasă oricărui cititor impresia și senzația că această lume a fantasmelor este, de fapt, lumea în care trăim zi de zi. Jocurile metatextuale, jocurile multiple ale focalizării, prezența amănuntului autobiografic sunt tot caracteristici ale operelor ce aparțin realismului magic care abundă în teme caracteristice, atenuând discrepanța dintre vechi și nou și aducând în prim plan, de multe ori prin intermediul parabolei, politicul și decăderea, semne ale postmodernismului. Această direcție literară nu are un caracter moralizator și nici nu vine să satirizeze anumite defecte umane, ci este, mai degrabă, marcată de melancolie, o melancolie care survine din pierderea aceluia paradis pierdut.

Un exemplu elocvent de text realist magic poate fi considerat celebrul roman *Fantoma din moară*, scris de Doina Ruști, care ne oferă un model de scriitură situat nu doar la interferența ficțiunii cu literatura psihologică, sociologică, filosofică, ci și în apropierea discursului metaficțional. Autoarea are capacitatea de a rezolva toate antinomiile ce marchează firul epic și de a include, într-o manieră armonioasă, un număr mare de concepte cum ar fi realitatea și imaginația, tragicul și comicul, mitul și istoria, miraculosul și cotidianul. Opera scriitoarei îmbină, cu măiestrie, elementele reale, palpabile, cu elementele aparținând unui plan oniric.

În primul rând, opera Doinei Ruști îmbină scriitura clasică cu cea postmodernă într-un tot unitar în care se împletesc, în mod armonios, elementele reale cu cele imaginare. Pe de o parte, poate fi considerat un roman inspirat din viața autoarei, o carte tulburătoare, fascinantă, care prezintă viața oamenilor sub opresiunea regimului comunist. Pe de altă parte, evenimentele prezentate ne bântuie mult timp după ce le parcurgem, prin farmecul și misterul

pe care le emană, asemenea *fantomei din moară*, simbol care conferă și titlul operei.

Este creația care prezintă crâmpie din perioada comunistă, din perspectiva omului care a trăit acele vremuri și a fost profund marcat de aceste evenimente. Este remarcabil, însă, faptul că Doina Ruști nu a trăit acele vremuri, în genunchi, ci cu o verticalitate de admirat. Scriitoarea prezintă o lume în care statutul omului este demitizat, devalorizat, o umanitate radiografiată sub lentilele celui care a făcut parte din ea. Pana Doinei Ruști este alimentată de realitatea unor vremuri demult apuse, dar care suscită încă interesul căci au rămas în memoria umanității și dezvăluie, prin modul în care sunt înfățișate evenimentele, talentul unui alchimist al cuvântului, care modelează în magma cărții sensurile cele mai profunde ale vieții.

Un topos autentic, de care autoarea este legată afectiv, ne farmecă asemenea unui periplu aventuros prin viața unui om. Moara este un centru al universului afectiv al autoarei, un simbol emblematic pentru mitologia ei interioară. O lume populată de mituri rurale dezvăluie o *geografie interioară* de o rară finețe care ne atrage într-un univers halucinant.

Romanul *Fantoma din moară* înfățișează realitatea satului românesc, în perioada comunismului, din perspectiva autentică, a omului, care a trăit acele vremuri, care prezintă episoade individuale ale dramei colective. Acțiunea se petrece în satul doljean, Comoșteni, și prezintă viața unei comunități sărace, măcinate de diferite probleme, în care se mai întrevăd doar figurile factorilor de conducere: președintele Căruțașu, milițianul-șef Grigore, directorul unui Institut fantomatic, căruia i se spunea *Pionierul* și consoarta lui veterinară, temperamentala Iulica. Personaje aflate în prim-plan, dar, care nu ies, însă, în evidență sunt atotputernicul Nini Jighereanu și omul lui, Mitiță Pistol, căruia i se realizează un portret impresionant:

„Mitiță era paznicul dosarului cu lacăt. Un om scund, negricios și cam îngrămădit, cu omoplații blocați de grăsime și fața încordată, ca de tigr, Mitiță era bătrân, dar bătrân, cum nimeni nu bănuia, trecut de 80 de ani. Ieșise de mult la pensie, dar nu stătuse nicio zi deoparte. Rămăsese acolo, lipit, chiar Nini îl reîncadrase, nici nu se mai știa pe ce post, rămas la același grad din anii '60. Dar neobosit, mișcându-se cu aceeași față de când îl știa, indispensabil și nemuritor [...]” [*Fantoma din moară*, p.208]

În opera Doinei Ruști, elementele fantastice interferează armonios cu cele reale, într-un mod, în care narațiunea nu este alterată. În romanele autoarei, lumea este conturată dintr-o altă perspectivă, una onirică și ireductibilă. Operele literare create de Doina Ruști se încadrează în direcția realismului magic pentru

că sunt concepute din punctul de vedere al persoanelor care trăiesc în lumea reală, însă, sunt capabile să aibă și experiențe diferite de cele din realitate. Elementele fantastice caracteristice acestui tip de literatură nu pot fi considerate ireale, ci din contră, ele se suprapun cu realitatea având în vedere faptul că sunt percepute în urma unei experiențe subiective. Un exemplu în acest sens este personajul Zogru, din romanul cu același titlu, care reprezintă un spirit ieșit din adâncul pământului, pentru prima dată în jurul anului 1460, spre a pătrunde, apoi, mai întâi, pentru 40 de zile în sângele unei slugi boierești, Pampu, pe care îl transformă într-o ființă stranie, prin raportare la sine însuși, cel dinainte, prin coexistența trăsăturilor proprii cu altele străine de el, între care o forță herculiană, ce apropie personajul de lumea ficțiunii.

Romanul *Fantoma din moară* este presărat cu revelații surprinzătoare. Naratoarea, Adela Nicolescu, vede în vitrina unei librării, o carte cu titlul *Viața secretă a Adelei Nicolescu povestită de Florian Pavel*, o cumpără și va fi surprinsă căci va descoperi că aceasta prezintă detaliat viața ei. După mai multe căutări înfrigurate, naratoarea află că romanul reproduce, de fapt, textul unui blog anonim, stafia.ro și ia decizia de a completa această poveste cu amănunte pe care și le amintește din viața sa. Textul romanului se află, astfel, în continuă transformare, el îmbogățindu-se cu reflecțiile personajului, completările și remarcile Adelei sunt emise pe măsură ce aceasta citește romanul. Viața acestei femei este marcată de relația secretă cu o fantomă, care se numește Max, numele unui unchi ucis în condiții obscure. Descoperită într-o moară părăsită, din Comoșteni, fantoma intră în realitatea istorică a Adelei, mai întâi, episodic, apoi, într-o manieră obsedantă, asemenea vremurilor pe care le trăiește. Pe măsură ce viața socială se degradează, mai toți oamenii capătă fizionomia lui Max („un Max dur”, „un Max simpatic” sau „un Max bătrân”).

Precum în opera lui Borges, visul și lumea vor semăna mereu într-un fel sau altul, deoarece, la Doina Ruști, lumea, ca și literatura uneori, este vis.

Elementele realist magice sunt considerate ca fiind inerente realității, fie că le interpretăm ca derivate ale unei anumite forme a percepției sau chiar ca elemente ce țin de domeniul improbabilului, le descoperim pe toate în opera Doinei Ruști. Iar relația sa cu modelul de scriitură realist magică se întemeiază și pe convingerea scriitoarei că într-un univers pe care nu-l putem întotdeauna înțelege pe deplin, orice este posibil.

Toate acestea demonstrează că literatura care are ca punct de plecare visul are mai multe posibilități de interpretare decât cea bazată pe „realitate”; și că, probabil, aceste posibilități sunt infinite. Aceasta e premisa pe care Doina

Ruști își întemeiază metoda de lucru: visul, lumea și literatura se topesc, până la urmă, în unitate. Un exemplu în acest sens este regăsit în următorul fragment: „În ziua aia m-am întins pe pat și am adormit cu fața spre ferestre, niște ferestre mari, care găureau tot zidul dinspre drum, dar care erau acoperite în parte de coroana teiului. Știam că dincolo de frunzele grele este răsăritul, adică șoseaua și moara părăsită. Am adormit și am avut un vis terifiant”. [*Fantoma din moară*, p.13]

În romanul Doinei Ruști, indispensabila ruptură în planul real este resimțită de personajul care o trăiește ca pe o trecere necesară și, mai ales, armonioasă și este însoțită de trăiri din aria beatitudinii:

„Prin ferestrele înalte venea lumina unei seri calde. Del a făcut un pas spre unul dintre banchete, verde-plin, ca majoritatea scaunelor din casă, și s-a cuibărit în el, cu gândul că, dacă închide ochii și stă așa câtva timp, ceva miraculos va interveni să readucă lucrurile dispărute”. [*Fantoma din moară*, p.6]

Lectorul atent la toate detaliile auctoriale care amplifică toate aceste forme de manifestare a neliniștii, provocate de o lipsă de securitate, este emoționat profund, tulburat și neliniștit. „Mi-era o frică teribilă nu atât de visul care oricum trecuse, cât de posibilitatea de a se repeta”. [*Fantoma din moară*, p.14]

De asemenea, în operele sale, dialogul dintre istorie și ficțiune este dezvăluit prin reconstruirea metaforică a trecutului familiei sale care înseamnă, pentru Doina Ruști, rescrierea, prin intermediul lecturii, a însăși memoriei colective, organizată asemenea unor *documente arhivate* cu grijă. În acest punct, memoria se împletește cu istoria – atât cea personală, cât și cea a întregii comunități.

Realismul magic ce domină romanul constă, mai cu seamă, în strălucita îmbinare a elementelor naturale și cotidiene cu cele supranaturale, într-o manieră care permite tratarea miraculosului ca și cum ar fi elementul cel mai obișnuit cu puțință.

În romanele autoarei, pregătirea cititorului pentru a pătrunde în zona obscură a planului imaginar se realizează cu ajutorul diferitelor simboluri, făcându-se apel chiar la recuzita fantastică. De exemplu, starea de spirit a eroinei romanului *Fantoma din moară* îl determină pe lector să intuiască faptul că urmează să intervină un eveniment straniu în cursul firesc al povestirii. Astfel: „Prin primăvară, Del și-a dat seama că lumea se schimbă, poate că nu în mod lămurit, dar a știut că *emoția* pe care o resimte vine dintr-o zonă primejdioasă a transformărilor fundamentale. Într-o seară, după ce-și petrecuse ziua, ca de obicei, cu Tantilen, în chioșcul din curte, a intrat în casă cu sentimentul că ceva

grav se întâmplă. Era pustiu ca și când ar fi murit toți. *Oglinda* din antreu lipsea și nimeni nu aprinsese lămpile”. Simbolul *oglinzii* evidențiază faptul că personajele create de autoare își relevă substanța identitară aparte prin mijlocirea unei reflexii. Astfel, se poate remarca faptul că „*Oglinda* este locul unui transfer, spațiul potențial în care subiectul se deghizează și intră în legătură cu fantasmalele lui, ficțiunea oglinzii refuză distincția rigidă dintre real și imaginar și permite o dialectică mai subtilă a subiectului”. [Sabine Melchior-Bonnet, pag. 231] Funcția simbolică a acestui obiect este, în opera Doinei Ruști, aceea de revelator identitar. Un alt simbol care susține această idee și care se regăsește câteva pagini mai târziu este *umbra* interpretată, de obicei, ca dublet al sufletului ce însoțește personajul în această aventură existențială: „ - Eu sunt Dumnezeu. Să nu mă uiți, îi confirmase el, ridicându-se spre tavanul înalt, devenind din ce în ce mai lung și mai subțire, transformându-se într-un fuior transparent, într-o *umbră* care începea să se risipească în cameră odată cu apusul soarelui.” Aceste simboluri oferă posibilitatea transgresării limitelor umane și anulării granițelor temporale și spațiale.

În concluzie, opera Doinei Ruști se evidențiază prin funcția ludică a scriiturii, se remarcă prin poetica feliilor de viață și cultul spontaneității și impresionează prin caruselul tehnicilor narrative postmoderne, abordarea de o noutate tulburătoare, realismul magic preferat de autoare.

Note finale:

[1] Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadentă, kitsch, postmodernism*. Traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, postfață de Mircea Martin, Editura Univers, București, 1995.

[2] Anne C. Hegerfeldt, *Lies That Tell the Truth. Magic Realism Seen through Contemporary Fiction from Britain*, New York, Rodopi, 2005, p. 12.

[3] Franz, Roh, *Magic Realism: Post-Expressionism*, în *Magical Realism. Theory, History, Community*. Edited and with an introduction by Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris, Durham & London, Duke University Press, 1995, p. 16.

Referințe bibliografice:

*** *The Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University Press,
Antofi, Simona, *Contemporary Critical Approaches to the Romanian Political and Cultural Ideology of the XIXth Century - Adrian Marino, Al treilea discurs. Cultura, ideologie si politica in Romania/The Third Discourse. Culture, Ideology and Politics in*

Romania, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol.63 / 2012, pp.22-28, DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.10.005, accesibil la adresa <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812047386>

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadentă, kitsch, postmodernism*. Traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, postfață de Mircea Martin, Editura Univers, București, 1995.

Călinescu, Matei, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*. Traducere de Virgil Stanciu, Editura Polirom, Iași, 2003.

Cenac, Oana, *General aspects of current political terminology*, în *Lexic politic - discurs politic*, 2014, pp.124-130, ISBN:978-606-17-0633-4.

Grigore, Rodica, *Realismul magic în proza latino-americană a secolului XX. (Re)configurări formale și de conținut*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2015.

Ifrim, Nicoleta, *Memory and identity-focused narratives in Virgil Tănase's 'lived book'*, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* (ISSN 1481-4374) <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/>, nr. 19.2 / June 2017, Purdue University Press, pp.1-10, accesibil la adresa <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol19/iss2/4/>, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2942>

Ilie, Emanuela, *Fantastic și alteritate*, Editura Junimea, Iași, 2013.

Melchior-Bonnet, Sabine, *Istoria oglinzii*, Traducere de Luminița Brăileanu, Prefață de Jean Delumeau, Editura Univers, București, 2000.

Warnes, Christopher, *Magical Realism and the Postcolonial Novel. Between Faith and Irreverence*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

Milea, Doinița, *Intertextual as a pretext for the operation fictional text*, în volumul *Manifestări ale creativității limbajului uman*, 2014, pp.20-26, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, ISBN 978-606-17-0623-5.

Roh, Franz, *Magic Realism: Post-Expressionism*, în *Magical Realism. Theory, History, Community*. Edited and with an introduction by Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris, Durham & London, Duke University Press, 1995.

Ruști, Doina, *Zogru*, Editura Polirom, București, 2013.

Ruști, Doina, *Fantoma din moară*, Editura Polirom, București, 2008.